

NIEUWPOORT 1576-1601 TOPOGRAFIE VAN ARMOEDE EN RIJKDOM

G. DALLE

(vervolg*)

De economische situatie

In zover de opbrengst van de belasting op wijn en bier de economische evolutie van de stad weerspiegelt, zouden de eerste jaren na de overdracht van de stad aan Oranje (1577-1578) voorspoedig geweest zijn. Na de afkondiging van de godsdienstvrede (eind 1578) verzesvoudigde de opbrengst van de belasting op de wijn getapt in de stad, terwijl de opbrengst van de belasting op de grote bieren verdubbelde. De overgave van de stad in handen van Farnese (1583) betekende het einde van de tijdelijke welvaart. Tot aan het beleg van Nieuwpoort door Prins Maurits bleven de magere jaren elkaar opvolgen⁷⁶. Na de val van Antwerpen waren de Zuidelijke Nederlanden in oorlog met Frankrijk, Engeland en de Staten-Generaal en was de handel met de vijand in beginsel verboden. Parma wist er een mouw aan te passen en kondigde in 1587, onder invoering van licenten, de vrijheid van handel in de Zuidelijke Nederlanden af. Deze politiek bleef gehandhaafd tot aan de dood van Filips II in 1598. Tussen 1587 en 1598 kon dus handel gevoerd worden met de opstandige provincies⁷⁷. Voor Nieuwpoort betekende zulks dat het toegelaten was haring aan te voeren uit Zeeland en Holland, en deze te koop te stellen in "de koping" d.i. de verkoopplaats of mijn. Om verrassingen te voorkomen werden de

* Het eerste deel verscheen in jg. 124 (1987), afl. 3-4, p. 191-258. Voor enkele *errata* in dit eerste deel: zie achteraan deze tekst, p. 179.

76. *Nieuwpoort*, Stadsrekeningen 1575-1603.

77. J.A. Van Houtte, *Het economisch verval van het Zuiden*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 5, 1952, p. 203-206.

schepen tussen het "Fort de Vierboete" en de "Grote Vierboete" grondig doorzocht en werd het contact van de Zeeuwen en de Hollanders met de Nieuwpoortenaren gereguleerd. Zonder de toelating van de gouverneur van de stad mocht geen Nieuwpoortenaar naar Holland of Zeeland gaan. De Hollandse en Zeeuwse schippers en kooplui mochten "zo in de huizen als in de herbergen" vrij omgaan met de burgers, maar bij het luiden van de avondklok moesten ze zich terugtrekken in een van de drie hen toegewezen herbergen : de "Lantaarn", de "Gespleten Arend" en het "Dobbelcruys", of op hun schepen overnachten. De schuttershoven en het kaatsspel bij de bordeelmolen waren voor hen verboden terrein⁷⁸. In 1595 wekte de verbodering tussen de Nieuwpoortenaren en de kooplui uit Holland, Zeeland en andere rebellerende provincies het wantrouwen van de stadsmagistraat⁷⁹. De heren van de wet herinnerden de Hollanders en de Zeeuwen eraan dat de toelating die ze van Zijne Koninklijke Majesteit verkregen hadden, het handel drijven betrof en "niet omme familierlijk met zijne onderzaeten in andere zaken te handelen"⁸⁰.

In november 1598 verbood Filips III de handel tussen Spanje en de opstandige gewesten. De aartshertogen volgden zijn voorbeeld op 9.2.1599⁸¹. De staten van het Noorden beantwoordden dit verbod met een algeheel verbod van handel en zeevaart op Spanje en de Zuidelijke Nederlanden. Dit was gemakkelijker gezegd dan gedaan. De Hollanders slaagden er niet in de Spaanse kust te blokkeren en Holland zelf werd bedreigd. Te land kon Mendoza de veldheer van Albrecht door de bezetting van enkele forten, de streek van de Ysel, de Maas en de Waal beheersen en vanuit Duinkerke, Nieuwpoort en Sluis opereerden Spaanse galjoenen tegen Holland en Zeeland. De Staten-Generaal van het Noorden die beheerst werden door de Staten van Holland met raadspensionaris Oldenbarneveldt aan het hoofd, meenden dat het ogenblik gekomen was om de oorlog naar

78. *Nieuwpoort*, reg. 447, f. 137.

79. *Ibidem*, f. 143, (23.11.1595), "de coopliden uit Holland en Zeeland en andere rebellerende provincies die hier komen met waren, vervoorderen zich te frequenteren zeer familierlick metten inwoonders deser stede 't haerlieden eygen huusen met hemlieden etende en drynckende".

80. *Ibidem*, f. 143.

81. J.A. Van Houtte, *a.w.*, p. 204.

de Zuidelijke Nederlanden over te brengen en vatten het plan op de kuststreek tot Duinkerke te veroveren en via Duinkerke de verbinding met Frankrijk te verwezenlijken. Op 30 juni 1600 marcheerde Prins Maurits langs het strand in de richting Nieuwpoort, trok bij laag water over de haven en sloeg het beleg van de stad. Toen hij vernam dat het leger van aartshertog Albrecht de stad ter hulp snelde, trok Maurits 's anderendaags de haven weer over. Beide legers troffen elkaar in de duinen van Lombardsijde-Westende. De Spanjaarden moesten wijken maar konden ontsnappen in de richting van Leffinge. Na vier dagen rust rukte Prins Maurits opnieuw naar Nieuwpoort op en poogde hij de stad langs de Veurnambachtse zijde in te sluiten. De Spanjaarden hadden ondertussen het garnizoen van Nieuwpoort versterkt (1600 manschappen onder leiding van kolonel Bourgotte) en aartshertog Albrecht was weer paraat voor de strijd. Prins Maurits besloot wijselijk het beleg op te geven, trok naar Oostende en schepte in met bestemming Holland⁸². Op de rand van een gedenkpenning uitgegeven door de Staten is te lezen dat Prins Maurits tijdens de slag van Nieuwpoort 3000 soldaten gevangen genomen had. Hoeveel manschappen in de slag sneuvelden weten wij niet. Karel Jonckheere vertelde mij ooit dat de broer van Miguel Cervantes Saavedra, de schrijver van *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*, in de slag van Nieuwpoort zou gesneuveld zijn. Cervantes concipieerde *Don Quijote* in de *Carcel Real* te Sevilla waar hij omstreeks 1602, een jaar na de slag van Nieuwpoort, gevangen zat⁸³. Over de deelname aan de slag van Nieuwpoort door de broer van Cervantes heb ik niets terug gevonden. In een rekening betreffende levering van medicamenten "tot assistentie ende cureren van diverse gekwetste soldaten van het leger van zijne Kon. Hoogheid" die in het gasthuis en elders verzorgd werden tussen 3 mei en 29 augustus 1600⁸⁴, worden enkel twee Spaanse soldaten bij name genoemd n.l. Juan Fernando de Campos en Francisco Philipppo.

Oorlog was niet de enige gesel die het ritme van het dagelijks leven verstoorde. Andere gesels waren honger en pest. Duurtejaren waren

82. Ir. B. Cox, *Vanden Tocht in Vlaenderen, de logistiek van Nieuwpoort 1600*, Zutphen, 1986, p. 93-94.

83. F. Rodriguez Marin, *La Carcel en que se engendro el "Quijote"*, Madrid, 1916.

84. *Nieuwpoort*, nr. 276.

1582, 1586-1587 en 1595-1597. De prijs van de tarwe steeg in 1582 tot 48 pd. par. de rasiere (\pm 170 l.) en in 1586-87 zelfs tot 70 pd. par. In laatstgenoemde jaren werd 36 pd. par. betaald voor de gerst, de prijs van de andere levensmiddelen steeg in evenredigheid. "Vele mensen leefden met gesoden appelen, peeren en andere vruchten die sij op de onbewoonde hofsteden ende boomgaerden haelden. Alle geswolten beesten wierden geëeten alsoock honden ende catten. De boonen ende erweten die de lantslieden plantten, werden door 't arme hongerich volck uut het lant gesocht om hun daarmede te versaden"⁸⁵. Begrijpelijk als men bedenkt dat een arbeider die maar 12 s. per dag verdiende, wat neerkwam op een jaarinkomen van 2520 s. par., nauwelijks 306 l. tarwe kon kopen en de behoefte van het type-gezin (echtbaar en drie minderjarige kinderen) toch op 3 l. per dag moet geschat worden. Voor zo'n gezin was rogge, dat dan toch gemiddeld ongeveer een vierde, of gerst dat ongeveer de helft goedkoper was, de enige uitkomst⁸⁶.

Het zal wel dat in zulke beroerde tijden een en ander naar de lommerd gebracht werd. In Nieuwpoort was in 1576 de "woeker" of de "lombaerd" gelegen op de ZW-hoek van de huidige Ankerstraat en de St.-Mariestraat. De eigenaar van het huis was Bernard Arders⁸⁷.

Tussen 1575 en 1600 wordt "de quaede sieckte" verschillende keren vermeld. In 1579 komen in de stad en omgeving gevallen voor van de "haestige en contagieuse sieckte der peste". P. Heinderycx spreekt in dit geval van de rode buikloop⁸⁸. De magistraat van de

85. P. Heinderycx, *a.w.*, dl. III, p. 204, 241, 260, 302.

86. Gemiddelden berekend op de prijzen van 1594, 1595 en 1597, gepubliceerd door J. Vermaut, *Merkuriale van de abdij van Ename (markt Oudenaarde)*, in Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen (XVe-XVIIIe eeuw), uitg. o.l.v. C. Verlinden, Brugge, 1959, p. 84.

87. *Nieuwpoort*, reg. 3278, rek. Gasthuis 1579, erfelijke renten, St.-Mariestraat, "huis aeldinghen Pieter Clou, bezuiden de Wouckere deser stede en benoorden Lauwers Pit"; zie bijlage, nr. 584.

Het huis nr. 512, bijlage (Handelingen 1987, p. 217-258), dat in 1576 eigendom was van wed. Mathys Arders, wordt in een koopakte van 4.8.1605, (*Nieuwpoort*, reg. 3977, f. 306) de "oude wouckere" genoemd. J. Lesaffre kocht in genoemd jaar het huis van Ch. Vandenbussche voor 200 pd.gr.. Bernard Arders die in 1582 als voogd optrad van de kinderen van Mathys Arders (RAB, *Nieuwpoort*, nr. 3975, f. 292v^p), was waarschijnlijk de broer van Mathys.

88. P. Heinderycx, *a.w.*, dl. III, p. 158; *Nieuwpoort*, stadsrek. 1579, f. 60.

stad trachtte de verspreiding van de ziekte te beperken door de huizen van de besmetten te isoleren. Hiertoe leverden Balten Adriaens en Joris Vermeersch 50 planken en het nodige ijzerwerk. Op stadskosten werden tussen 29 juni en 14 november aan de aldus afgezonderden spijs (brood en vlees) en drank (wijn en klein bier) en andere noodzakelijke produkten zoals brandhout, kaarsen, zeep en bezems geleverd. Mathys Maertens werd belast met de coördinatie van de hulpactie. In 1582 en 1596 viel de ziekte samen met de graancrisis. P. Heinderycx legt een verband tussen beide, “vele mensen aten toen slechte en bedorven spijsen, waarvan smettende siekten, alsoock de peste onder hun quam”⁸⁹. In Nieuwpoort waren het de Zusters van ter Burg die belast waren met de zorg voor de pestlijders, zij moesten de poorters die aangetast waren in hun klooster opnemen of ze desnoods thuis verzorgen. In augustus en september 1600 woedde de pest opnieuw⁹⁰.

Schatting van het bevolkingscijfer

In 1564 verklaarde de pastoor van Nieuwpoort op vraag van de Raad van Vlaanderen, die trachtte te weten te komen in hoever het calvinisme door de repressie de kop ingedrukt was, dat er onder zijn ongeveer 2000 communicanten, nauwelijks iemand aangetast was door de hervorming⁹¹. 2000 communicanten veronderstelt ongeveer 3000 inwoners. Van zijn kant verklaarde de bisschop van Doornik in een schrijven van 1585 dat eind 1583-begin 1584 de hervormde gemeente te Nieuwpoort uit niet minder dan 3000 personen bestond, maar dat vanaf 1583 veel hervormden de stad verlaten hadden⁹². De Prins van Oranje schatte het antal leden van de Nieuwpoortse gemeente eveneens op ongeveer 3000⁹³. Chr. Vandenbroeke meent één molen op 500 à 600 inwoners te mogen aanvaarden⁹⁴. Volgens Jacob van Deventer — en dit wordt bevestigd door

89. *Ibidem*, p. 204-205.

90. Stadsrekening van genoemd jaar.

91. D. Van der Bauwhede, *a.w.*, p. 16.

92. *Ibidem*, p. 42.

93. R. van Roosbroeck, *Willem de Zwijger graaf van Nassau, Prins van Oranje, een kroniek en een epiloog*, Antwerpen, 1974, p. 19.

94. Chr. Vandenbroeke, *Molinologie en economische geschiedenis : enkele terreinverkenningen*, in *Handelingen Genootschap voor Geschiedenis*, 123 (1986), p. 22.

mijn onderzoek — telde Nieuwpoort 8 molens, waarvan één oliestampmolen. Zeven korenmolens zouden een bevolkingscijfer van 3500 à 4000 veronderstellen. Twee van de zeven in aanmerking komende molens stonden buiten de stadswallen en maalden ongetwijfeld ook voor de inwoners van Lombardsijde, van Nieuwe Yde en voor de dichtstbijwonende inwoners van de aangrenzende dorpen. Het bevolkingscijfer berekenen kan ook door toepassing van een gezinscoëfficiënt. Met coëfficiënt 4 zou dit $742 \times 4 = 2968$ inwoners betekenen. Ik meen dat een bevolkingscijfer van ± 3000 voor Nieuwpoort in 1576 aanvaardbaar is. Bij toepassing van de coëfficiënt 4 zouden er in 1600 maar ± 2000 inwoners geweest zijn (520×4), wat zou betekenen dat tussen 1576 en 1600, duizend personen Nieuwpoort zouden verlaten hebben. Of ze na de overgave van de stad in handen van de Spanjaarden (20 juli 1583) naar het Noorden uitgeweken zijn en of dit omwille van hun geloof was, kon niet uitgemaakt worden. Economische factoren kunnen even goed een rol gespeeld hebben.

Het leven in de 16de eeuwse stad

De door graaf Gwijde van Dampierre in 1284 opgerichte "Grote Vierboete" was een in baksteen opgetrokken zeshoekige toren van vier verdiepingen hoog, waarin ter hoogte van de spits vuur gemaakt werd. De gloed van het vuur straalde naar buiten via drie in de basis van de spits uitgespaarde openingen⁹⁵ en wenkte de vissers en de stuurliu van de koopvaardij schepen naar de veilige haven. Als brandstof werd hoofdzakelijk riet gestookt. Een groot gedeelte hiervan werd gemaaid op de rand van de toen nog niet drooggemalen moeren⁹⁶. De rol van de vierboeters, zo werden de vuurtorenwachters genoemd, beperkte zich niet tot het stoken van het riet ; zij hadden ook als taak de vissersboten en de handelsschepen veilig de haven binnen- en buiten te loodsen. Hierbij moest steeds voorrang verleend worden aan de binnenlopende schepen en in de eerste

95. H. Levecque, *Herinneringen aan Nieuwpoort*, Nieuwpoort, 1938, p. 19-20. De "Grote Vierboete" werd in 1914 opgeblazen.

96. *Nieuwpoort*, stadsrek. 1576 : in 1576 kocht de stad hiertoe 122.950 bundels riet.

plaats aan de vissersboten⁹⁷. Eenmaal in de haven werden de schepen vastgelegd aan de in de kaaimuur aangebrachte ringen en om beschadiging van de kaaimuur te voorkomen was de stuurman verplicht een "blok" (stootkussen ?) aan de voorsteven te bevestigen⁹⁸. Buiten de Stegerpoort mochten niet meer dan twee boten boord aan boord liggen⁹⁹. Het meren aan de kaai was beperkt tot de tijd nodig voor het lossen en het laden. Het lossen had voorrang. Om lossen en laden te vergemakkelijken was er een kraan en waren in de kaaimuur trappen uitgespaard¹⁰⁰. De kade zelf was geplaveid. Voor het lossen en laden konden de kooplui een beroep doen op de "gesellen ter kaaie". Laatstgenoemden mochten zich niet opdringen, ze mochten "niet roepen achter eenige coopliden tsij vreemde ofte poorters"¹⁰¹. Wat er zo allemaal door vreemde schepen gelost werd ? Benevens wijn uit Frankrijk¹⁰² en Duitsland¹⁰³ en bier uit Engeland¹⁰⁴ worden nog vermeld : hout, kolen, ijzer, pek, teer, zeep, boter en kaas¹⁰⁵. Wijn en bier werden ter hoogte van de Kraanstraat door de kraankinderen gelost¹⁰⁶. Het verwerken van de wijn was voorbehouden aan acht wijnschroederijen. In 1576 waren drie ervan voor het leven verpacht, vanaf 1599 werden ze alle acht jaarlijks verpacht ten profijte van de stadskas¹⁰⁷. De pachters waren verplicht "zelve in persooene de wijnen te werckene", alleen in geval van ziekte

97. *Nieuwpoort*, reg. 447, f. 27, ord. van de ghemeene poorterie vernieuwd 1580, art. 236 : "dat de vierboeters gehouden werden de visschers commende naer d'havene eerst inne te helpen zonder yemandt an te siene ende die ghebercht zijnde dat zij schuldigh werden een anderen ; indien datter de stierman niet afscheeden en wilde dat zij zullen vermoghen het tauwe af te hauwen".

98. *Ibidem*, art. 97 en 98.

99. *Ibidem*, art. 103.

100. Zie schilderij Lanceloot Blondeel, afgebeeld eerder in dit art.

101. *Nieuwpoort*, reg. 447, f. 52.

102. O.a. uit Orleans (zie reg. 447, ordon. 1580, art. 163).

103. Rijnwijn (*Ibidem*, art. 163).

104. *Ibidem*, art. 132.

105. *Ibidem*.

106. *Ibidem*, art. 165 en 166 : "Wijnverkopers en taverniers moeten beroep doen op de wijnschroeders om hun wijnen te laten afwerken, ze moeten eerst een briefje halen bij de collecteur van de belastingen en dit briefje aan de kraankinderen afgeven".

107. Zie stadskas. 1576-1600.

mochten ze zich laten vervangen¹⁰⁸. Het verwerken van bier was voorbehouden aan de “bierwerkers”¹⁰⁹. Meer oostwaarts langs de kade werden stenen, zand, “andere balast” en vooral hout gelost. Al deze goederen moesten opgestapeld worden op de daartoe voorziene plaatsen en binnen de drie dagen weggevoerd worden¹¹⁰. De verkoop van het hout kon slechts beginnen nadat het houtschip volledig gelost was en het hout tegen de muur van de stadswallen rechtgezet was. Iedere houtsoort moest afzonderlijk verkocht worden¹¹¹. Tegenover de Schipwerkersstraat lag de “schipwerkersplatse”; alleen wanneer een schip op de werf lag mocht aldaar hout aangevoerd worden¹¹². Wie putten graafde in de “zate van de thuin” (scheepstimmerwerf) moest ze binnen de drie dagen na het te water laten van het schip weer dempen¹¹³.

Handel in vis en vlees

Nieuwpoort was in de eerste plaats een vissershaven, o.a. bekend voor de aanvoer van kaakharing. Het was de weerd — tevens reder en groothandelaar — die zorgde voor de verhandeling van de vis (zowel kaakharing als verse vis) aan de meestbiedende. De verkoop ging door in de “koping” waar de vis gemijnd werd¹¹⁴. In het notitieboek van de taks geheven op aan wal gebrachte haring in 1580¹¹⁵ worden tien weerden vermeld: Jacob Carpentier, Omaer Coloen, Frans Demyster, Jan Lievins, Reynout Paet, Ghelein Rabaut, Joos Vanslype, Jacob Vergothe, wed. Pieter Waelle (of haar zoon) en Philip Wymaere. De visverkopers waren verenigd in de Onze-Lieve-Vrouwegilde. In de rekeningen van het ambacht worden 10 corfhoven vermeld¹¹⁶. De kwaliteit van de kaakharing

108. *Nieuwpoort*, reg. 447, f. 28, art. 235.

109. *Ibidem*, art. 193-194.

110. *Ibidem*, art. 89, 90, 91.

111. *Ibidem*, art. 110, 111, 113

112. *Ibidem*, art. 95.

113. *Ibidem*, art. 96.

114. R. Degryse, *Vlaamse haringvisserij in de XVe eeuw*, in Hand. Genootschap voor Geschiedenis, jg. 88 (1951), p. 116-133, 121.

115. *Nieuwpoort*, reg. 2974.

116. *Ibidem*, reg. 3455. Zie ook Handelingen 1987, blz. 230-231, huizen nrs. 228 en 234.

werd gecontroleerd door “de eed van de kaakharing”, een commissie bestaande uit 9 mannen, telken jare bij de vernieuwing van de magistraat door het stadsbestuur aangesteld. Negen pakkers onder de leiding van een maander hielden toezicht op het verpakken van de haring. Benevens kaakharing werd ook droge haring aangevoerd. Een commissie ad hoc, “de eed van de drogene haring” (3 mannen) hield er toezicht over. De “eed van de verse vis” (6 mannen) en “de pakkers van de vis” (4 mannen) waakten over de versheid van de Nieuwpoortse vis en de zorg waarmee ze verpakt werd¹¹⁷.

Voor het inpakken van vis mocht alleen inlands zout gebruikt worden¹¹⁸. Het nodige zout werd blijkbaar te Nieuwpoort gewonnen. Een zoutkeet wordt vermeld buiten de Stegerspoort aan de haven-dijk¹¹⁹, een zoutpanne buiten de Noordpoort¹²⁰. Binnen de stadsmuren worden drie zoutketen vermeld: een tussen de Houtbrekersstraat en de Kraanstraat, een aan de westzijde van de Kopingstraat en een op de hoek van de Kokstraat en het straatje dat de Kokstraat verbond met de Garnaartstraat¹²¹. Uit een tekst van 1606 meen ik te mogen afleiden dat ze via buizen met de haven verbonden waren¹²². Dat met het kostbare produkt spaarzaam omgesprongen werd blijkt uit het verbod zout te laden op andere boten dan die ter visvaart uitvaren¹²³.

De visserskaai lag ten westen van de Garnaartstraat. Het haringklokje hing in de toren van de havenpoort tegenover de Kokstraat¹²⁴.

117. *Ibidem*, reg. 91.

118. R. Degryse, *a.w.*, p. 120.

119. *Nieuwpoort*, stadsrekening 1575, f. 7v^o-8.

120. *Ibidem*, reg. 3874, f. 111.

121. Zie bijlage Handelingen 1987, p. 217-258, huizen nrs. 167, 206 en 232.

122. *Nieuwpoort*, reg. 3977, f. 353, Wulfaert Baeteman verkoopt aan Pieter Demystere de vrijdom om van zijn oude zoutkeet waar hij nu woont, “onder de aerde ende deur de grond van comparant te mogen leggen een goote en waterconduite tot aan de buuse ende 't conduit van een waterloop ofte buuse die comparant heeft, lopende van z'n zoutkeete noordwaarts deurde kaai tot in de haven. Genoemde buuse moet gesamenlijk onderhouden worden. Bij sterke en crancke strooming zal geloot worden wie de ene dag, wie de andere dag zal pompen”.

123. *Nieuwpoort*, reg. 447, ord. 1580, art. 93.

124. Zie hierboven, blz. 202.

Het verpakken van de vis gebeurde ten westen van het haringklokke¹²⁵. Het waren niet alleen Nieuwpoortse vissers die vis aanvoerden. Ook vreemde buizen, vooral uit Blankenberge, liepen de haven binnen. Zoals de Nieuwpoortse vissers moesten zij hun vis "bij hoopkens" in de mijn verkopen¹²⁶. Dat dit met lede ogen bekeken werd door de plaatselijke vissersbevolking die door "roepen, tieren en krijzen" de verkoop ervan trachtte te verstoren is begrijpelijk maar kon toch niet geduld worden¹²⁷.

De vissers en de stuurliu van de grote en de kleine visserij waren verenigd in de St.-Jacobsgilde¹²⁸. Het in de Kokstraat gelegen gildehuis had beter dagen gekend, het was in 1576 "geruineerd". De gilde haalde haar inkomen niet alleen uit de bijdrage (3 s.) die betaald werd door de boten die de haring aanvoerden, maar ook uit de 3 s. die "de vischwijfs die ter caeye ofte ter markt vis verkopen met bancken" moesten betalen. Op het marktplein hadden de visvrouwen hun vaste standplaats, nl. bij het vleeshuis oostwaarts naar de steenput die gelegen was voor het huis van Pieter Lieven¹²⁹. Het is duidelijk dat met het vleeshuis de halle bedoeld wordt. Tussen beide deuren van het vleeshuis verkochten de warmoeseniers hun groenten. In het vleeshuis mocht de slager z'n "stal" (standplaats) niet verlaten om cliënten te lokken. Laatstgenoemden moesten de vrijheid hebben te kunnen kopen "daer themlieden gelieft"¹³⁰. Iedereen, zowel vreemdeling als poorter, mocht eenmaal per week vlees verkopen vóór het vleeshuis¹³¹. In de huidige St.-Sebastiaanstraat werd de veemarkt gehouden¹³². Andere goederen konden te koop aangeboden woren "in 't vierkante van de markt"¹³³, niet-poorters mochten er zelf gebakken brood verkopen. Dit moest wel

125. Nieuwpoort, reg. 447, ord. 1580. art. 94 en 238. De pakkers hadden recht op het zout dat tijdens het verpakken germost werd.

126. *Ibidem*, art. 133.

127. *Ibidem*, art. 135.

128. *Ibidem*, f. 109.

129. Nieuwpoort, reg. 447, ordon. 1580, art. 78 ; en zie verder blz. .

130. *Ibidem*, art. 226-227.

131. *Ibidem*, art. 227-229.

132. R. Degryse, *Nieuwpoort, a.w.*, p. 121.

133. Nieuwpoort, reg. 447, ord. 1580, art. 153.

De voormalige gevangenis van Nieuwpoort.

hetzelfde gewicht hebben als het door de poorters gebakken brood¹³⁴. Buiten de twee wekelijkse marktdagen werd op St.-Michielsdag (29 september) een jaarmarkt gehouden die drie dagen duurde. De jaarmarkt van St.-Jan Baptist (24 juni) duurde zeven dagen¹³⁵. Voor de wagens die de marktgoederen aanvoerden waren parkeerplaatsen voorzien achter de halle, op de burg, op de Eendepoel en op het eind van de Handwerkersstraat¹³⁶.

Gebouwen

De halle met belforttoren (14de eeuw), alhoewel herhaalde malen gerestaureerd, o.a. in 1875¹³⁷, is een van de weinige gebouwen die tot Wereldoorlog I in hun oorspronkelijke vorm bewaard bleven¹³⁸. Het stadhuis, het oude gijzelhuis, op de hoek van de Kraanstraat en de Langestraat, werd kort voor 1576 in renaissancestijl verbouwd. Het was pas volledig afgewerkt nadat “de twee houten mannen om de klok te slaan” die Jan Dierycx., een beeldsnijder uit Brugge, vervaardigde¹³⁹, in de toren geplaatst werden. In 1575 was men nog doende om de “nieuwe buerse” neffens het stadhuis af te werken¹⁴⁰. Gaat het hier om werken aan de griffie die later, in de 18de eeuw, zal verbouwd worden of over het huis ten noorden van het stadhuis, in de Kraanstraat, dat stadseigendom was en waar o.a. in 1577 het banket gehouden werd ter gelegenheid van de vernieuwing van de wet¹⁴¹. Schuin tegenover de griffie lag de gevangenis die in een akte van 1594 “de burg” genoemd wordt¹⁴². Tegenover het stadhuis, op de ZO-hoek van de Marktstraat, waar op het plan Popp het “spuithuis” vermeld wordt, had de stad een loge, d.i. een loods gebruikt om allerlei materialen op te slaan¹⁴³.

134. *Ibidem*, art. 220.

135. R. Degryse, *a.w.*, p. 121.

136. *Nieuwpoort*, reg. 447, ordonn. 1580, art. 162.

137. R. Degryse, *Nieuwpoort*, p. 127.

138. M. Messiaen. *Nieuwpoort in oude prentkaarten*, Zaltbommel, 1973, prent 27.

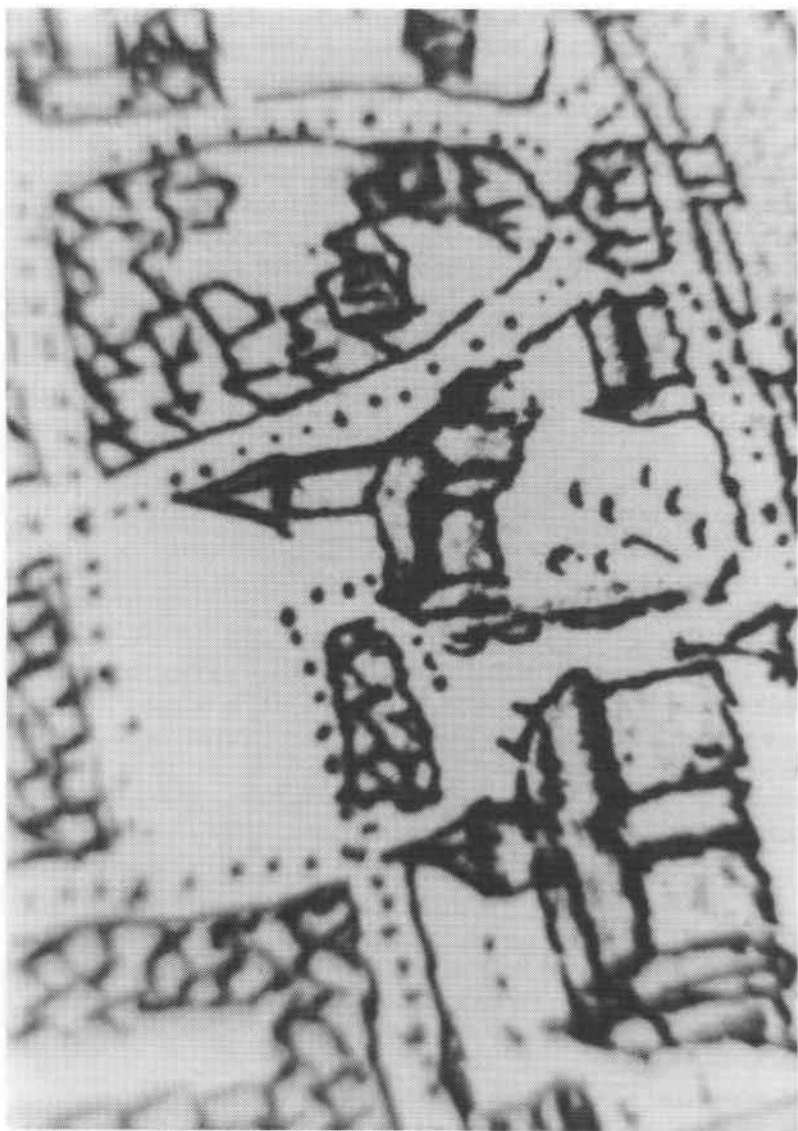
139. *Nieuwpoort*, stadsrekening 1580, f. 34.

140. *Ibidem*, stadsrekening 1576, f. 27-28.

141. *Ibidem*, stadsrekening, 1577, f. 43v°: “omme te behangen de rethorycke camer...”

142. *Nieuwpoort*, reg. 3976, f. 349.

143. *Ibidem*, reg. 3977, f. 223 ; reg. 3978, f. 15v° en stadsrekening 1579, f. 32v°.

De kerk en de halle, detail uit het plan van Deventer (zie Handelingen 1987, afb. p. 195).

De Onze-Lieve-Vrouwekerk, een gotische hallekerk, had in 1576 vier beuken. Buiten de kerk werd tussen 1539 en 1542 een nieuwe toren gebouwd maar die zou kort nadien ingestort zijn. De funderingen ervan werden tussen 1578 en 1586 uitgebroken¹⁴⁴. De pastorie, de huizen van de twee kapelaans en de "bascoutere" (koster) stonden op het kerkhof, op de hoek van de huidige Kerkstraat en de Onze-Lieve-Vrouwstraat, waar Jacob van Deventer een huizenblok tekende¹⁴⁵. Er waren in 1576 slechts twee kloostergemeenschappen in de stad gevestigd. Aan de westzijde van de Hoogstraat, tussen het huidige Ankerstraatje en de Langestraat, lag het klooster van de Oude Grauwzusters — "de Grauwzusters Boven" —, die aan het St.-Janshospitaal verbonden waren. De Nieuwe Grauwzusters — "de Grauwzusters Beneden" — hadden sinds 1469 hun klooster in de Potterstraat, op de plaats van de vroegere dwangburg. Mannenkloosters waren er niet. Wel waren er enkele los optredende kloosterlingen bedrijvig in de stad, o.a. een Jacobijn (broeder Frans Goetijt) en een karmeliet (broeder Dieryck Vanrollegem)¹⁴⁶. De Grauwbroeders bezaten een huis in de St.-Mariestraat, ten zuiden van het St.-Jansgasthuis¹⁴⁷. Dit huis werd m.i. de kern van het latere recollectenklooster. De kapel van het gasthuis was met schaliën gedekt. Aan het gasthuis waren zeven ziekenzusters, een pastoor, een kapelaan, een koster en een "pitmaker" verbonden¹⁴⁸. Het gasthuis had een eigen wijngaard. De prijs in 1579 betaald voor het snoeien van de gaard laat een betrekkelijk grote oppervlakte vermoeden¹⁴⁹. In het gasthuis werden ook de uit verschillende windstreken toegevoerde goederen opgeslagen en gewogen¹⁵⁰. De maten en gewichten werden jaarlijks geijkt¹⁵¹. Vóór de verwoesting

144. K.R. Berquin, *Over de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Nieuwpoort*, in Gedenboek Karel Romaan Berquin, 1963, p. 58-67.

145. Zie plan Nieuwpoort, Handelingen 1987, p. 195.

146. *Nieuwpoort*, stadsrekening 1578, presentwijnen.

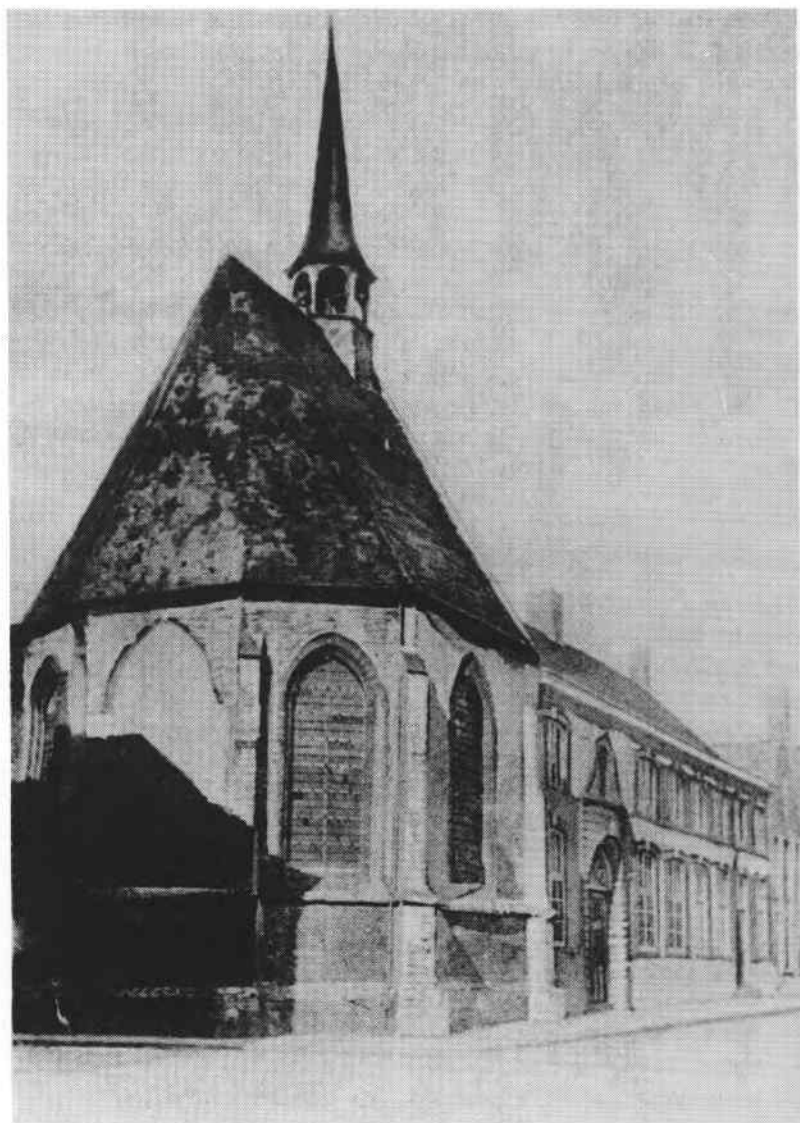
147. Bijlage, huis 473.

148. *Nieuwpoort*, rekening Gasthuis 1579, posten 3, 5 en 9.

149. *Ibidem*, post 9, "Adriaen Bouvelynck wie gesneden heeft de wijngaard vanden gasthuuse, 54 pd."

150. *Nieuwpoort*, reg. 447, f. 77, "tarief goederen te stellene ofte weghene binnen den gasthuuse deser stede (a° 1580).

151. *Nieuwpoort*, rek. gasthuis 1579, post 8.

Het St.-Janshospitaal voor 1914, op de ZW-hoek van de Langestraat en de Recollectenstraat (thans verdwenen).

van de stad in 1383 stond het St.-Jansgasthuis ten westen van het kerkhof, in het latere Volderstraatje waar het hospitaal in 1576 en later nog een huis bezat, de “proostdie”¹⁵².

De Duinenabdij van Koksijde had te Nieuwpoort een refuge gelegen aan de westkant van de Kraanstraat en reikend tot in de Kopingstraat¹⁵³. Het aan de westzijde van de Hoogstraat gelegen begijnhof bestond uit 9 huisjes bewoond door arme vrouwen¹⁵⁴. In de belastinglijst van 1600 wordt onmiddellijk na het St.-Sebastiaanshof de “Grote School” vermeld. Ik meen dat de school achter de halle moet gesitueerd worden waar Waumermans op het plan van Jacob van Deventer het huis van de “prochiepape” situeert¹⁵⁵. Over de ligging van de Armenschool kan er geen discussie zijn, ze stond aan de noordkant van de Langestraat, tussen de Kokstraat en de Garnaartstraat, ten westen van de huizen van Omaer Coolen¹⁵⁶. Tussen 1623 en 1629 werd de school in renaissancestijl heropgebouwd¹⁵⁷.

Openbare orde en veiligheid

De straten van de stad waren geplaveid¹⁵⁸ maar niet over heel de breedte. Ieder moest de straten en goten voor eigen deur vegeen, het niet geplaveid gedeelte voor zijn huis — het “voorhoofd” — zuiver houden en het gras wieden¹⁵⁹. In het “voorhoofd” werd van alles opgestapeld¹⁶⁰. 's Nachts mochten er, althans aan een zijde van de straat, wagens parkeren. De dissels van de wagens moesten wel rechtop geplaatst worden “ten fijne dat hem niemand daeraan

152. Bijlage, huis nr. 451 ; zie ook *Nieuwpoort*, reg. 3279, erfelijke renten.

153. M. Messiaen, *a.w.*, dl. I, 36 en dl. II, 28.

154. In 1600 wordt het begijnhof belast op 9 haardsteden. Volgens het plan Popp besloeg het hof de gebouwen 350, 351, 361 en de achteraan gelegen huisjes 352 tot 357.

155. Waumermans, *Nieuwpoort*, *a.w.*

156. Bijlage (Handelingen 1987, p. 220), tussen huizen nrs. 48 en 49.

157. M. Messiaen, *a.w.*, dl. I, prent 26.

158. *Nieuwpoort*, stadsrekening 1576, f. 29, “gewrocht bij matsenaers omme te calsieden ende te vermaeken de straeten van de stede”.

159. *Ibidem*, reg. 447, ord. 1.2.1580, art. 145 en 147.

160. *Ibidem*, art. 149, “geen belemmeringen te leggen verder dan de voorhoofd van het huis”.

Het refugehuis van de Duinenabdij.

kwetse¹⁶¹. Het proper houden van de stad was een probleem. Er was wel een "meschwachter" aangesteld maar zonder de medewerking van de bevolking kon hij weinig of geen resultaat boeken. Het was verboden mest en andere afval op straat te gooien en in 1580 werd zelfs overwogen een vuilnisbelt op te richten¹⁶². Of die er gekomen is is niet geweten. Sluikstorters bleven actief en stortten hun afval — desnoods bij nacht¹⁶³ — op de dishoek die reeds gedeeltelijk ontvolkt was, op het kasteeland en zelfs op het kerkhof¹⁶⁴. Honden liepen vrij rond, stoorden de kerkdiensten¹⁶⁵, snuffelden van deur tot deur en lieten er hun watermerk achter. Alhoewel het verboden was¹⁶⁶, liepen nog varkens vrij rond, op zoek naar iets eetbaars in de op straat gedeponeerde afval. Hondenpoep en varkensdrek brachten gevaar mee voor uitglijden. De magistraat wilde hieraan verhelpen en verbood op 23.5.1599 voor de zoveelste keer varkens langs de straat te laten lopen en bezwoer de hondenbaasjes alle middelen aan te wenden om hun dieren thuis of aan de band te houden¹⁶⁷. Paardevijgen werden wellicht door profijtjige huisvrouwen opgescheept en als meststof naar de tuin gedragen. De ordonnantie van 1 februari 1580 diende te verbieden "zijn gevoech te maken" tegen de kerkmuren of op het kerkhof¹⁶⁸.

Een keer per jaar werden alle hens aan dek geroepen om de stad piekfijn in orde te brengen met het oog op de sacramentsprocessie, die de donderdag volgend op de eerste zondag na Pinksteren door de straten van de stad trok¹⁶⁹. In 1580 verordende de magistraat dat de huizen in behoorlijke staat moesten onderhouden worden en dat de vervallen huizen binnen het jaar moesten heropgebouwd worden¹⁷⁰.

161. *Ibidem*, art. 161.

162. *Ibidem*, art. 144.

163. *Ibidem*, art. 151.

164. *Ibidem*, art. 75, f. 156^v en f. 125 (25.7.1591).

165. *Nieuwpoort*, stadsrekening 1580, f. 42, "Voor de honden uit de kercke te slaen onder de diensten".

166. *Ibidem*, art. 152.

167. *Ibidem*, f. 185.

168. *Ibidem*, ord. 1589 art. 75.

169. *Nieuwpoort*, reg. 447, f. 116, ordon. 13.6.1589.

170. *Ibidem*, ordon. 1580, art. 24.

De vergelijking van het aantal huizen in 1576 en 1600 toont aan dat dit een flop werd.

Dat in de beroerde tijden van het laatste kwart van de zestiende eeuw voorzorgsmaatregelen genomen werden om de stad te beveiligen ligt voor de hand. Het kasteel werd ontmanteld en de muren en vestingsgrachten werden aldaar zo gewijzigd dat de toren van de vroegere St.-Laurentiuskerk opnieuw binnen de stadswallen kwam te liggen. Vóór de toren en ook vóór de Zuidpoort werd een bolwerk gebouwd, terwijl de stadswallen op verschillende plaatsen met "rampaarden" werden versterkt¹⁷¹.

Beducht voor spionage, liet men de vreemdelingen niet op de plaatsen komen waar het geschut opgesteld was¹⁷². De herbergiers moesten bij het luiden van de avondklok aan de wacht de naam en de plaats van herkomst meedelen van de personen die bleven logeren¹⁷³. Zonder toelating van de magistraat mochten de burgers geen kamers verhuren aan vreemdelingen¹⁷⁴ noch aan bedelaars en andere "fielten"¹⁷⁵. Ook in niet-oorlogstijd waakte de magistraat over de veiligheid van de burgers en hun kinderen. Met het oog op de veiligheid van laatstgenoemden werden de voerlui aangemaand voorzichtig te rijden en binnen de stad hun zweep niet te hanteren¹⁷⁶. Het grootste gevaar voor een stad waar de huizen nog grotendeels met stro gedekt waren, was brand. Het vervangen van een strodak door een hard dak werd aangemoedigd door het uitbetalen van een premie¹⁷⁷. Bij nieuwbouw was een hard dak verplicht¹⁷⁸. Andere voorzorgsmaatregelen waren : het vuur 's avonds af te dekken, geen as of kolen op zolders met een houten vloer te leggen en pek en teer alleen op straat op te warmen¹⁷⁹. De bakkers mochten hun oven niet

171. R. Degryse, *Nieuwpoort*, p. 113-114.

172. *Nieuwpoort*, reg. 447, ord. 1580, art. 155.

173. *Ibidem*, art. 185.

174. *Ibidem*, art. 23.

175. *Ibidem*, art. 143.

176. *Ibidem*, art. 159-160.

177. *Nieuwpoort*, stadsrekening 1577, f. 43v^o, W. de la Salle krijgt een toelage van 60 pd. om z'n huis met schaliën gedekt te hebben.

178. *Nieuwpoort*, ord. 1580, art. 26, 28, 30, 31.

179. *Ibidem*, art. 28, 29, 30.

opwarmen met stro en zonder toelating van de magistraat mochten in stad geen stromijten opgericht worden¹⁸⁰. Met het oog op een eventuele brand moest ieder huis voorzien zijn van twee lederen emmers en van een ladder met veertien sporten¹⁸¹. Voor de watervoorziening beschikte de stad over achtendertig "stampitten" (steenputten)¹⁸². De putten lagen :

1. in de Noordstraat tegenover het huis 89¹⁸³
2. in de Noordstraat bij het huis 94
3. in de Houtbrekersstraat bezuiden het huis 162
4. in de Houtbrekersstraat, zonder aanduiding van ligging (1 blauwe put)
5. in de Houtbrekersstraat, zonder aanduiding van ligging (1 blauwe put)
6. in de Kraanstraat voor het huis 191
7. in de Kraanstraat voor het huis van Jan Vande Vivere
8. Kraanstraat, voor het huis 192
9. Kopingstraat, tegenover het huis 200
10. Garnaartstraat voor het huis 225
11. Kokstraat voor het huis 276
12. Kokstraat voor het huis 292¹⁸⁴
13. Kokstraat voor het huis 244
14. Kokstraat voor het huis 266¹⁸⁵
15. Klekerstraat voor het huis 405¹⁸⁶
16. Klekerstraat voor het hoekhuis van de Kleine Klekerstraat, huis 321 of 327
17. hoek Klekerstraat-Wagenaarshoek, huis 384
18. tegenover de Middenmolen¹⁸⁷
19. Langestraat bij Oostpoort tegenover Jan Vandamme (huis 5)

180. *Ibidem*, art. 31 en 32.

181. *Ibidem*, art. 27.

182. *Ibidem*, reg. 447, f. 29 (zie 33 v°).

183. Voor het situeren van de putten steunde ik op het document, reg. 447, f. 28 en op de inwonerslijsten in bijlage, (Handelingen 1987, p. 217-258).

184. Huis 232 in 1601.

185. *Ibidem*, stadsrek. 1577, f. 42, "Jan Reynout matsenaere" maakt een steenput op de hoek van de Kokstraat en de Stoofstraat.

186. Bijlage, huis 405 ; zie ook 1601, huis 311.

187. Bijlage, huis 294 of 301.

20. Langestraat tegenover Mahieu de Meunynck (huis 12)
21. Langestraat voor het huis van G. Adriaens (huis 22)¹⁸⁸
22. Langestraat voor Wed. Corn. Goossens (huis 27)
23. Langestraat voor het huis Vig. Debomere (huis 64)
24. Hoogstraat bij het huis Ch. de Crave (huis 488 ?)
25. Hoogstraat voor het huis Cl. Bart (huis 485)
26. Hoogstraat voor de poort Guill. Ghysbrecht (huis 504)¹⁸⁹
27. Marktpllein voor huis van Pieter Lieven (huis 555)¹⁹⁰
28. St.-Mariestraat voor het huis M. Paelynck (huis 599)¹⁹¹
29. Marktstraat achter het huis van W. Ghys (huis ?)
30. Marktstraat voor 't Schemynckel (huis ?)
31. Marktstraat voor het huis van Valcrave (huis 664)¹⁹²
32. Marktstraat naast het huis van M. de Haze (huis ?)
33. Potterstraat een levend putken
34. Potterstraat tegenover het nieuw Zusterhuis
35. Mandenmakersstraat voor de schuur van J. Desmidt (huis 721)
36. Mandenmakersstraat voor huis Ant. Rille (huis 716)
37. Mandenmakersstraat voor huis Corn. Goossens (huis 746)¹⁹³
38. Eendepoel voor huis P. Leynaert (huis 769)¹⁹⁴

Regelmatig wijst de magistraat erop dat de putten moeten zuiver gehouden worden¹⁹⁵. Met het oog hierop werd de stad in sectoren ingedeeld met aanduiding welke putten door de inwoners van de sector mogen gebruikt worden¹⁹⁶.

De sociale betekenis van deze putten mag niet onderschat worden : de vrouwen ontmoetten er elkaar, wisselden er nieuwtjes uit en fluisterden er elkaar in het oor wat niet luidop gezegd mocht

188. *Nieuwpoort*, nr. 2992, huis nr. 21 = huis 22 in bijlage Handelingen 1987.

189. *Ibidem*, huizen nrs. 385-386 ten zuiden van het huis op de NW-hoek van de Hoogstraat = huis 488 in bijlage Handelingen 1987.

190. Zie voetnoot bij huis nr. 555 in bijlage Handelingen 1987.

191. *Nieuwpoort*, nr. 2992, huis 478 = huis 599 in bijlage Handelingen 1987.

192. Zie voetnoot bij huis 599 in bijlage Handelingen 1987.

193. *Nieuwpoort*, nr. 2992, huis nr. 602 't Schip = huis 746 in bijlage Handelingen 1987.

194. *Ibidem*, huis 615 op ZO-hoek straatje naar kasteel = huis 769 in bijlage Handelingen 1987.

195. *Nieuwpoort*, reg. 447, f. 116 (13.6.1589), f. 123 (17.8.1591).

196. *Ibidem*, f. 29, ord. 1580.

worden. Een onvertogen woord leidde er soms tot ruzie en dan werd heel het arsenaal van scheldwoorden boven gehaald : “prij”, “carogne” (helleveeg), soms versterkt door “pestilentsche” of “sacramentsche”, hoer en wat nog erger was “toveres”¹⁹⁷. Rond deze putten ontstond de “quaede straatmaere” die een Francyncken, een Perinken of een Passchyncken op de brandstapel kon doen terecht komen.

Arbeiders en ambachtslui waren onder de bescherming van een patroonheilige in gilden gegroepeerd. De stuurliu van de kleine en de grote visserij waren zoals gezegd gegroepeerd in de St.-Jacobsgilde¹⁹⁸. De “Schutelieden” of “binlanderlieden” hadden St.-Jan als patroon en St.-Anna was de patrones van de schipwerkers¹⁹⁹. Het gilde Onze-Lieve-Vrouwkinsbedde groepeerde de arbeiders en de “gesellen ter kaaie”²⁰⁰. Brouwers en bierstekers stelden hun vertrouwen in St.-Arnout²⁰¹. In het bouwbedrijf was men blijkbaar meer verdeeld : metselaars, timmerlui en steenhouwers hadden zich onder de bescherming van St.-Christoffel verenigd²⁰²; schrijnwerkers, strodekkers en tegeldekkers hadden de voorkeur gegeven aan St.-Paulus en zich bij de zagers, de lijndraaiers en de mandemakers aangesloten²⁰³. In de voedingsnijverheid hadden de molenaars en de bakkers St.-Viktor als patroon²⁰⁴, de slaggers St.-Bartholomeus²⁰⁵. Wie van ver of van dicht te maken had met de bewerking van grondstoffen voor kledij — de pels- en de wolhandelaars en de handelaars in schaaps- en kalfsvellen, de vachtplukkers en de lakensnijders, vereerden St.-Laureins²⁰⁶. De kleermakers vereerden St.-Pieter²⁰⁷.

197. Scheldwoorden die voorkomen in de heksenprocessen.

198. Hierboven blz. .

199. *Nieuwpoort*, reg. 447, f. 60 en 84.

200. *Ibidem*, reg. 3398.

201. *Ibidem*, reg. 447, f. 70.

202. *Ibidem*, f. 49.

203. *Ibidem*, f. 99.

204. *Ibidem*, f. 93.

205. *Ibidem*, reg. 3412.

206. *Ibidem*, reg. 447, f. 87.

207. *Ibidem*, f. 67.

De schoenmakers hadden St.-Crispijn uitverkoren²⁰⁸. St.-Elooi was de patroon van de smeden, de loodgieters en de potgieters²⁰⁹. St.-Cosmas en Damiaan beschermden niet alleen de glazeniers en de schilders, maar ook de chirurgen en de barbiers²¹⁰. De kuipers konden rekenen op St.-Maarten²¹¹, de merseniërs en de lijnwaadsnijders op St.-Niklaas²¹². De hoveniers tenslotte werden gegroepeerd in het gilde van het Heilig Kruis²¹³.

Rust en ontspanning

De arbeidsdag was lang, maar men werkte zonder zich op te jagen. Zon- en feestdagen waren rustdagen. In principe mocht er op deze dagen niet gewerkt worden. Uitzondering werd gemaakt voor het lossen en het verkopen van vis en voor het venten van eetwaren “ter accomodatie van het garnisoen”, maar dit alleen na het bijwonen van de H. mis en niet tijdens de hoogmis en de sermoenen²¹⁴. Tijdens genoemde kerkelijke diensten werd het stil in de stad. De kinderen mochten niet op straat spelen, de volwassenen mochten niet wandelen langs de kaai of in de stad, de herbergiers en de verkopers van brandewijn mochten alleen de “passerende ende reizende man” bedienen²¹⁵. Warmoeseniërs, slaggers en varkensvleesverkopers mochten 's morgens voor de hoogmis en 's namiddags na drie uur hun winkel openhouden²¹⁶. Deze laatste bepaling wijst er op dat op zon- en feestdagen de pot iets lekkers schafte.

Op de vrije dagen werden koningsschietingen en verbroederingsfeesten met gilden van naburige steden georganiseerd. De stad erkende en subsidieerde drie schuttersgilden²¹⁷. De gaai van het

208. *Ibidem*, f. 57.

209. *Ibidem*, f. 79.

210. *Ibidem*, f. 72.

211. *Ibidem*, f. 74.

212. *Ibidem*, f. 64.

213. *Ibidem*, f. 91.

214. *Ibidem*, f. 119 v°, art. 68-74.

215. *Ibidem*, f. 119 v°-129.

216. *Ibidem*, f. 119 v°-129.

217. *Nieuwpoort*, stadsrekening 1580, f. 42.

St.-Jorisgilde stond gepland in de ruimte tussen de oostzijde van de Noordstraat en de Langestraat. Het St.-Sebastiaansgilde had zijn hof aan de oostzijde van de huidige St.-Sebastiaansstraat. Sinds de 16e eeuw bestonden te Nieuwpoort ook busschieters of kolveniers. Ze waren verenigd in het St.-Andriesgilde²¹⁷. De stad stelde hen in 1575 “‘thooge Archiershuis” ter beschikking²¹⁸. Dit huis stond aan de westkant van de Keernemelkstraat. Het oefenterrein van de busschieters lag evenwel bij de vestigen, aan de westzijde van de Klekerstraat, ten noorden van de Langestraat en ten zuiden van de bordeelmolen²¹⁹. De drie genoemde gilden vormden de kern van de stedelijke milities.

Echte ontspanning bood het kaatsspel. In de inwonerslijst van 1601 wordt een kaatsbaan vermeld in de Klekerstraat, naast het Sluzেকে²²⁰. Aan de westkant van de Hoogstraat, ten noorden van het hoekhuis aan de Handwerkersstraat, was er een “closbaene”²²¹. Klossen is een synoniem van “cloten”, d.i. met de bal spelen^{221bis}. Over welk balspel — kaatsen of bollen — het precies ging is niet uitgemaakt. Genoemde spelen werden van mei tot oktober beoefend.

In de wintermaanden zocht men ontspanning binnenshuis. De herbergen en kroegen speelden hierbij een belangrijke rol. Het houden van een herberg was gereguleerd. De herbergen moesten als dusdanig te herkennen zijn door “eenich teecken”²²² (uit-hangbord) en waren in categorieën verdeeld. Op de eerste plaats kwamen de herbergen waar wijn en bier geschonken werd. Ze moesten over minimum acht bedden voor het herbergen van passanten beschikken. De herbergen waar alleen bier getapt werd moesten minimum vier bedden hebben²²³. Op de derde plaats kwamen de plaatsen waar bier getapt werd, maar geen bedden

218. *Ibidem*, stadsrekening 1575.

219. *Ibidem*, stadsrekening 1578, f. 27.

220. *Nieuwpoort*, nr. 2992, huis nr. 311.

221. *Ibidem*, huis nr. 353.

221 bis. K. Geerts, *De spelende mens in de Boergondische Nederlanden*, Brugge, 1987, p. 147.

222. *Nieuwpoort*, reg. 447, ord. 1580, art. 174.

223. *Ibidem*, art. 175.

gedekt werden²²⁴. In eerstgenoemde categorieën kon men ook eten, het waren in feite hotel-restaurants²²⁵. Bepalingen zoals het verbod wijn uit Orleans en Rijnwijnen samen met “cleene wijnen” in dezelfde kelder te bewaren²²⁶, de verplichting voor de herbergiers die wijn taptten, voor hun deur “een vaantje” uit te steken met erop “in goede letters den prijs van de wijn”²²⁷ en het verbod Engels bier en klein bier in dezelfde kelder te bewaren²²⁸, beschermden de consument. Rustig gezeten achter een roemer Rijnwijn, een glas rode wijn of een biertje kon men er zaken doen, of zich gewoon ontspannen. Men kon er luisteren naar de verhalen van de “voetlopers” en de “messagiers” te paard over hun reizen naar Brussel, Gent, Brugge, Duinkerke en andere plaatsen ; men hoorde er ook het nieuws dat vreemde handelaars uit het thuisland meebrachten.

Maar dobbelen en kaarten “omme malcanders geld af te tuuschen” was verboden²²⁹. Dat er toch gespeeld werd moge blijken uit het feit dat de verbodsbepalingen regelmatig herhaald werden²³⁰. In handelssteden waar vreemde kooplieden kwamen werd het dobbelspel wel beperkt toegelaten²³¹. Zo had ook Nieuwpoort haar “dobbelschole” d.i. een lokaal waar dobbelen toegelaten was. Het spelhol lag aan de noordkant van de straat langs de kaai, in het verlengde van de oostzijde van de Kraanstraat. Het werd door de stad verpacht voor 17 pd. per jaar²³². Na 1582 wordt de dobbelschool niet meer vermeld in de stadsrekeningen.

Het ligt in de lijn van de verwachtingen dat een havenstad ook gelegenheid tot sexuele ontspanning zou bieden. Tot kort voor 1576

224. *Ibidem*, art. 183.

225. *Ibidem*, art. 186.

226. *Ibidem*, art 163.

227. *Ibidem*, art. 181.

228. *Ibidem*, art. 184.

229. *Nieuwpoort*, reg. 447, ord. 1580, art. 187.

230. *Ibidem*, nr. 2008, a° 1591, 4.12.1594, 16.9.1606, 4.8.1612, 20.9.1624.

231. K. Geerts, *De spelende mens, a.w.*, p. 64.

232. *Nieuwpoort*, stadsrekening 1576, f. 3v° : “Jan Provendier pachter van een huuseke staande aan de oostzijde van de Craensestraete, genaempt de dobbelscole, 17 pd. par./jaar”. Het straatje langs de kaai, tussen de Houtbrekersstraat en de Kraanstraat wordt omschreven als het “straetke van de dobbelscole” (reg. 3974, f. 54v°).

had Nieuwpoort een "huis van de lichte vrouwen". De uitbating ervan werd door de stad verpacht, telkens op conditie dat hij (de pachter) drie maanden vooraf zou betalen²³³. Deze voorzorgsmaatregel wijst erop dat de pachters van het bordeel als onbetrouwbare en eerder louche personen beschouwd werden. In 1563-65 werd de pacht toegewezen aan Jan Vande Bogaerde, in 1566-68 aan Florent Artesiën en in 1569-71 aan Jacob Vandecasteele, telkens voor 52 pd. par. per jaar²³⁴. Het huis had drukkeren dagen gekend, de verpachting ervan bracht in 1551-54 nog 72 pd. par. per jaar op²³⁵. In 1572 werd het huis niet meer verpacht en de stad verkocht het in 1573 aan Frans Pelgrim. Uit de koopakte blijkt dat het huis aan de westkant van de Klekerstraat op de hoek van de Langestraat lag. Het wordt in de akte "het Sluuzeke" geheten²³⁶. Tegenover het "Sluuzeke" stond de Stegermolen die in sommige teksten als de "bordeelmolen" aangeduid wordt²³⁷. Het huis van de lichte vrouwen inspireerde ook de naam van de straat waarin het gelegen was: "cleekeren" betekent op en neer gaan en een "cleeckerbille" is een lichtekooi²³⁸.

Door het opgeven van de uitbating van het huis van de lichte vrouwen werd de prostitutie in de klandestiniteit gedrongen. De reeds meermalen aangehaalde ordonnantie van 1 februari 1580 verbiedt het houden van "quaede herberghe ofte vuul ravot"²³⁹ en hetzelfde jaar verbant de magistraat "uiter stede ende scependomme deser stede ende uut de heerlijkheid Lombardsijde, Mayken Meynen, de dochter van Gilles Meynen alias Mieke ende Tanneke de weduwe van Jan Haghe, ghezeyt Cackepaele, omme haerl. vuul revot ende quaet regiment ende datmen daghelicx clachte van henlieden hoort". Zij moeten de stad en de heerlijkheid Lombard-

233. *Nieuwpoort*, stadsrekeningen 1563 en volgende.

234. Zie genoemde stadsrekeningen.

235. Zie stadsrekeningen 1551-54.

236. *Nieuwpoort*, stadsrekeningen 1572, f. 5v°; reg. 3974, f. 77v°, Frans Pelgrim koopt van de stad een huis, westzijde Cleckerstraat, benoorden Lauwers Devliegher, ende ie een hoekhuis 't Sluuzeken (24.4.1574).

237. *Nieuwpoort*, nr. 3976, f. 415; stadsrekening 1578, f. 27.

238. E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. III, 1894, kolom 1520.

239. *Nieuwpoort*, nr. 447, art. 176.

sijde binnen de drie dagen verlaten²⁴⁰. In 1590 acht de magistraat het nodig te verordenen dat wie in z'n huis of elders lichte vrouwen verborgen houdt, verzocht wordt "ze te voorschijn te brengen"²⁴¹. Was het de armoede die jonge meisjes en jonge weduwen naar de prostitutie dreef of eisten ze zoals de kanaänieten gewoonweg het recht op van elke jonge vrouw om voor zichzelf door prostitutie een bruidschat te verwerven ?

ERRATA in deel 1, zie jg. 124 (1987), afl. 3-4

- p. 217, noot 1, r. 1 : steunend i.p.v. structiesteunend
r. 3 : vanwege i.p.v. vanwege vanwege
- p. 219, huis 30 : Meynen i.p.v. Weynen
- p. 220, huis 48 : Hampton i.p.v. Hamton
huis 57 : Danarijn i.p.v. Danarice
- p. 221, huis 70 : Stabele i.p.v. Stapele
noot 27, r.l. : Stabele i.p.v. Stapbele
- p. 224, huis 124 : Jan i.p.v. van
- p. 226, huis 174 : Dutsaert i.p.v. Dritsaert
- p. 240, huis 436, André i.p.v. Andrie
Meroux i.p.v. Mereocx
- p. 248, huis 595 : Lauwers i.p.v. Lamins
noot 202, r. 2 : St. i.p.v. st.
noot 203, r.2 : 11 i.p.v. 30.
- p. 249, huis 626 : Caloen i.p.v. Calcoen
- p. 250, huis 635 : Devree i.p.v. Debie
huis 637 : de Cadt i.p.v. Codt
- p. 253, huis 688 : Rille i.p.v. Kille
- p. 254, huis 697 : Pennaert i.p.v. Coenaert
noot 244, r. 2 : Pennaert i.p.v. Goenaert
- p. 255, huis 716 : Rille i.p.v. Kille
noot 251 r. 2, bijvoegen na Omaer : Lens.

240. *Ibidem*, f. 28.

241. *Ibidem*, f. 117.